

3.3 Problems of sustainable development of social dialects in contemporary Ukrainian literary language on the example of lexicons of professional jargon of civil defence workers of Ukraine

Проблеми сталого розвитку соціальних діалектів у сучасній українській літературній мові на прикладі лексем професійного жаргону працівників сфери цивільного захисту України

Під час вивчення будь-якої мовної системи треба враховувати, що окрім її стабільності та нормативності, важливим залишається й процес поповнення її новими лексемами залежно від розвитку нації на певному історичному етапі. Відтак сучасний розвиток української літературної мови характеризується активним поповненням лексичного запасу новими термінами та поняттями в різних галузях як шляхом створення нових лексем, так і запозичення з інших мов. Особливо збагачуються такі суспільні сфери, як: економічна, медична, суспільна, юридична, технічна, бізнесова, стиль засобів масової інформації тощо.

Однією із важливих тенденцій залишається, на наш погляд, й процес зближення соціальних та територіальних діалектів із літературною мовою, оскільки активно вживається *суржик* та *професійний жаргон* поряд із чисто літературною лексикою. Відтак одним із джерел поповнення словникового запасу української мови виступає лексика представників різних соціальних груп, так званих *соціальних діалектів*, до яких відносять *жаргон*, наприклад, молодіжний чи студентський сленг, професійний жаргон медиків, військових, рятувальників чи пожежників тощо (*на будь-який пожежний випадок; шлангіст, шлангбат – пожежний*) [1, 7]; *сленг* (*хайп – ажіотаж; хейтер – особа, яка говорить чи пише неприємні речі в інтернеті; агритися – злитися; стримити – грати на публіку; стриматися – боятися; вейпити – палити електронну сигарету; забити – кинути справу; постити – викладати новини в Інтернет; лайкати – ставити оцінку фотографіям чи новинам в*

соціальних мережах) [2]; *арго* (*lock* – той, хто покриває крадені речі; *stock* – гроші; *cop* – лягавий; *swing* – успішно виконати справу, повернути; *зелені, капуста* – долари США; *лимони* – мільйони) [8].

Також часто у суспільстві використовується *обценна* (ненормативна) лексика, що є незмінною складовою мовлення пересічного громадянина України [11]. Тому ми вважаємо, що сучасна українська літературна мова під впливом внутрішніх чинників (наприклад, вживання суржику, жаргонізмів, сленгу чи арго), а також зовнішніх (контактування мов, численні запозичення, особливо з англійської) постійно змінюється, збагачується новими лексемами, що обумовлює швидку зміну мовних норм сучасної літературної мови. Виникає проблема нормалізації та кодифікації лексем-новотворів, як соціальних діалектів, так і численних запозичень з інших мов. На думку Л. Ставицької, виникають проблеми під час вивчення «ненормативної» лексики чи новотворів соціальних діалектів через те, що «поза увагою сучасної української лінгвістики перебуває людина-мовець, реальна мовленнєва діяльність української людини в аспекті соціопсихологічних, прагматичних інтенцій її мовного існування в сучасному світі» [11]. Тому важливо враховувати сучасні тенденції розвитку мови й вивчати лексичні новотвори, які формуються під впливом глобалізації (кальки, запозичення) чи виникають у середині мови, наприклад, суржик чи активне вживання знеціненої лексики усіма прошарками сучасного українського суспільства, особливо молоді, яка активно переймає іншомовну культуру й манеру спілкування.

Відзначимо, що у лінгвістиці існує певна неоднозначність щодо визначення терміну «*жаргон*», який позначає нестандартизоване мовлення поряд із «*арго*» та «*сленгом*». Наголошуючи на відмінності між цими поняттями, дослідник І. Николів, зазначає, що «жаргон – це лише мова людей, об'єднаних спільною професією, сленг у такому випадку найчастіше пов'язують із мовленням молоді та молодіжних субкультур. Як приклад арго переважно наводять мовлення злочинців, злодіїв, наркоманів» [5; 6]. Основну відмінність між цими соціальними діалектами Л. Ставицька, Л. Масенко,

О. Старовата, І. Николів вбачають у «ступені відкритості або закритості лексичної підсистеми» [3; 5; 6; 9; 10; 12; 13]. Відтак *жаргон* – це «перехідна ланка» між жарго та сленгом, яка є «напіввідкритою лексичною підсистемою» [5; 6]. Надумку О. Глазової, жаргон (з франц. *jargon* – базікання) – особливості мовлення певної соціальної, вікової або професійної групи людей, пов'язаних тривалим перебуванням разом або певною спільністю інтересів. Від літературної мови жаргон відрізняється специфічною лексикою та вимовою» [2]. Лінгвіст Л. Ставицька відзначає, що «... «жаргон» адекватний не тільки «сленгу», а й також терміноряду «загальний жаргон» – «жаргонізована лексика» – «жаргонна лексика» – «жаргонізована розмовна мова» та ін.» [9, с. 40].

У пропонованій статті ми звернулися саме до *професійного жаргону працівників сфери цивільного захисту*, на прикладі професійних жаргонізмів курсантів Національного університету цивільного захисту України та харківських працівників сфери цивільного захисту віком від 17 до 60 років, як одного із ключових елементів мовної картини сучасної українського суспільства. На наш погляд, важливою складовою фахового спілкування працівників будь-якої сфери є *спеціальні слова та словосполучення*, що втілюють основні реалії їхньої професії й формують спеціальний словниковий пласт мови – *професійний жаргон*. У нашій роботі ми розглянемо особливості функціонування професійного жаргону на прикладі працівників цивільного захисту, які поряд із спеціальними термінами та поняттями активно користуються експресивними назвами окремих реалій для спрощення мови з метою покращення порозуміння в екстремальних ситуаціях. Відтак успішний акт комунікації в процесі роботи у сфері цивільного захисту є дуже важливим, оскільки йдеться про ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій, порятунок людей та матеріальних цінностей.

Саме тому надзвичайники усього світу ще під час навчання опановують *професійний жаргон*, який у кожної нації має свою специфіку поряд із спільними реаліями у сфері цивільного захисту в усьому світі. Сказане вище дозволяє твердити про *актуальність нашого дослідження*, оскільки вивчення

професійного жаргону є важливою складовою формування *мовної та мовленнєвої компетенції сучасного працівника сфери цивільного захисту*. Окрім того, на нашу думку, опанування професійного жаргону не тільки рідною мовою, а й іноземною, дозволяє говорити про активне формування *мовленнєвої іншомовної компетенції*, яка дозволяє спростити й зробити зрозумілішим акт комунікації між представниками різних країн.

Відтак *метою* запропонованої статті є вивчення лексико-семантичних особливостей професійного жаргону працівників сфери цивільного захисту України, розробка певної лексико-семантичної класифікації, розгляд жаргонізмів працівників сфери цивільного захисту в ракурсі семантики та словотвору, особливостей вживання в сучасній українській літературній мові.

Об'єктом вивчення постають лексеми, які дібрані та записані під час інтерв'ювання курсантів Національного університету цивільного захисту України та харківських працівників сфери цивільного захисту віком від 17 до 60 років, а також професійні жаргонізми, зібрані під час аналізу спеціалізованих форумів та сайтів, які представляють український професійний жаргон сфери цивільного захисту.

Теоретико-методологічну базу роботи складають праці таких зарубіжних та вітчизняних учених, присвячених висвітленню теоретичних проблем професійного жаргону в лінгвістиці, як М. Адамс, Дж. Колман, Е. Маттіелло, Т. Сабляк, Е. Партридж; О. Глазова, О. Горбач, В. Канна, Л. Масенко, Т. Нікітіна, І. Николів, М. Смирнова, Л. Ставицька, О. Старовата ін.

Звернемося до класифікації професійних жаргонізмів працівників сфери цивільного захисту України на прикладі харківських пожежників. Відтак під час дослідження частини лексики, яку найчастіше вживають пожежні-рятувальники, ми виявили тенденцію до використання з граматичної точки зору близько 90% жаргонізмів-іменників та віддієслівних іменників, менш уживаними залишаються дієслова типу *рвати кішкою* – зміщення вибухового пристрою за допомогою крюка-кішки, *хавать* – їсти, *розчохлитися* – зорганізуватися, привести себе до ладу тощо. Лексеми, які відносяться до

іменників чи субстантивованих прикметників, можна, на нашу думку, згрупувати за певними лексичними ознаками, при цьому зазначимо, що майже не існує чисто українських та російських жаргонізмів, а превалює значна кількість лексем у формі російсько-українського суржику, що було спричинено певними геополітичними особливостями розвитку Східного регіону України.

На підставі лексико-семантичного аналізу зібраних лексем ми виділи 7 груп найуживаніших жаргонізмів сфери цивільного захисту. Також були зібрані та проаналізовані жаргонізми військовослужбовців, оскільки багато цих лексем є спільними як для них, так і для пожежників. Тому ми звернулися до тих жаргонізмів, які вживаються саме у сфері ДСНС України.

Лексико-семантичні групи професійних жаргонізмів сфери цивільного захисту:

1. «Курсанти та працівники сфери цивільного захисту»: *тушила* найбільш досвідчений та майстерний пожежний; *спасюк* – рятівник; *шлангіст, шлангбат* – пожежний; *нарукавник* – молодий пожежний-новачок; *начкар* – начальник пожежного караулу; *одноразовий* – сапер; *слон* – першокурсник; *шланг* – хворий пожежник, який не з'явився на роботу чи рядовий пожежник; *льоля* – лейтенант; *чохол* – людина, що не може в чомусь розібратися; *пожежник* – член екіпажу пожежного автомобіля, автодрабини чи автопідйомника; *кепчик* – офіцер у званні капітана; *орки* – оперативна робоча сила, *ребетня* – курсанти [1, 7].

2. «Будівлі чи приміщення пожежної частини»: *бурса* – університет; *каптьорка* – приміщення для зберігання майна; *битовка* – кімната для побутових справ; *патрулька* – місце дислокації патрульних; *цілувальня* кімната для відвідування на КПП; *кібітка* – кімната з шафами; *взльотка* – центральний коридор в казармі; *тумбочка* – місце несення служби днювального; *світлиця* – місце для виконання домашнього завдання (сампо) чи перегляду телевізора; *рукомойка* – ванна кімната; *білий лебедь* – туалет; *крим* – місце для побутових відходів; *казантип* – вигрібна яма; МНС (МЧС) – *міністерство «чеслучилось?»*; *моєм, чистім, убіраєм* [1, 7].

3. «Одиниці автопарку пожежної частини»: *каністра, діжка, снікєрс* (рос. *канистра, бочка, снікєрс*) – автоцистерна; *крокодил, дракон* – пожежна машина АЦ 8/40, автоцистерна з водою та піноутворювачем; *автопепельниця* – автомобіль першої пожежної допомоги; *АНР-ка, АЦ-ка, стотридцятий (ЗЛУ)* – назви пожежних автомобілей; *пожарка* – чергова пожежна машина [1, 7].

4. «Елементи спеціального одягу чи інших побутових речей»: *собаки* – шапки-ушанки; *котелок* – жіночий головний убір; *біла полоса життя* – туалетний папір; *лички* – відзнака сержантського складу; *автопідйомник* – будильник; *машка* – щітка для миття підлоги; *повзунки* – штани зі спецодягу, *планшетка* – сумка для зошитів, підручників, документів [1, 7].

5. «Спеціальні знаряддя пожежогасіння»: *кишка* – пожежний шланг; *штани* – рукавний водозбирач; *рак / краб* – рукавне розгалуження; *Іван Іванич (Яша, Жора)* – манекен постраждалого; *ленивець* – направляючий каток [1; 7].

6. «Постраждали й загиблі під час пожежі чи в інших ситуаціях»: *одиниця* (потерпілий від пожежі) – померла від пожежі людина; *прометей* – обгорілий труп; *жмур* – людина, що загинула чи потонула; *поплавок* – потопельник [1; 7].

7. «Розпорядок дня пожежної частини та службові документи»: *вечірка* – перевірка; *затяг* – дуже довгий прийом нарядів, прискіпування начальства; *хози* – господарчі роботи; *тривога, сирена* – сигнал пожежної тривоги; *патруль* – патрульний пожежний наряд; *путівка* – дорожній лист; *самохід, самоволка* – втеча із роботи чи навчання працівників сфери ДСНС; *патруль* – патрульний пожежний наряд; *доки* – документи; *увал* – звільнення; *сутки* – добове звільнення тощо; *фішка* – стояти на поготові; *вертольот* – отримати багато зауважень, *качелі* – суперечки з одного боку (з боку начальства); *злитися, зрізатись, отпетлять* – профілонити тощо [1; 7].

Під час роботи із жаргонізмами сфери цивільного захисту ми виділили, що найбільш частотними є такі способи творення цих лексем, як *лексико-семантичний, афіксальний (найчастіше суфіксальний) чи безафіксний та аббревіація*. Менш уживаним способом є використання *фразеологізмів*. Щодо фразеологізмів, то треба виділяти групу загальних фразеологізмів типу:

щастить як потопельнику та фразеологізмів сфери цивільного захисту: *сухих рукавів* – побажати вдалого чергування без виклику на пожежу; *на всякий пожежний випадок* – на всякий випадок; *раскатати рукав* – бажання швидко ліквідувати пожежу. Також українські пожежники-рятувальники використовують у своєму спілкуванні фразеологізми, наприклад, *пустити (червоного) півня* – підпалити; *"червоний півень"* – пожежа тощо. Також часто вживаються афоризми та інші гумористичні вислови типу: *«Давно йде суперечка: чи правильно називати пожежних пожежниками? – Але ж є й інші назви цієї професії: вогнеборець, тушила, загашник, і майстер заливати. Вибирайте ...»*; *«Вікно – це отвір всередину і назад, який під час пожежі служить запасним виходом»*; *«Якщо Ви хочете, щоб пожежа у Вашій квартирі була погашена вчасно і без втрат,повідомлення про день пожежі повинно надходити до пункту пожежного зв'язку завчасно»* [1; 7].

Лексико-семантичний спосіб, вважаємо, є провідним для обраних для аналізу професійних жаргонізмів. Саме метафоричне переосмислення семантики слів літературної мови та нарощення в них додаткових відтінків значення – є провідним для досліджених лексем. Наприклад, подібністю за формою визначаються такі приклади, як: *котелок* – жіночий головний убір; *кишка* – пожежний шланг; *штани* – рукавний водозбирач; *канистра, діжка, снікерс* (рос. канистра, бочка, снікерс) – автоцистерна; подібністю за кольором та формою: *біла полоса життя* – туалетний папір.

Другим провідним способом творення професійних жаргонізмів пожежників і рятувальників є *сафіксальний* (особливо *суфіксальний*) спосіб створення. Досить продуктивним є суфікс *-к-, -ик*, наприклад, *спасюк, пожежник, кепчик, битовка, каптьорка, рукомойка, каптьорк, лички, кишка, машка, тощо*.

Крім суфіксального способу словотворення, носії української мови для творення професійних жаргонізмів широко використовують префіксально-суфіксальний, префіксальний та безафіксний способи, наприклад: *нарукавник; увал; затяг; злитися, зрізатись, отпетлять* тощо.

Третім провідним способом творення професійних жаргонізмів пожежників і рятувальників є *аббревіація*, під якою ми розуміємо як скорочення словосполучення до одного слова, так і скорочення слова або словосполучення до однієї або кількох літер, наприклад, *самохід*, *самоволка* – втеча із роботи працівників сфери ДСНС; *АЦ на ПГ* – поставити автоцистерну на пожежний гідрант; *АНР-ка*, *АЦ-ка* – пожежні машини; МНС (МЧС) – *міністерство «чеслучилось?»*; *моєм*, *чистім*, *убіраєм*; *орки* – оперативна робоча сила тощо, а також складання основ та складання слів, наприклад: *самохід*, *самоволка*, *начкар*, *автопідйомник*, *автопепельниця*, *стотридцятий*, *шлангбат* тощо.

Отже, під час аналізу виділених у роботі професійних жаргонізмів сфери цивільного захисту ми дійшли висновку, що ці лексеми досить різноманітні та експресивно забарвлені, часто вживається обценна (ненормативна) лексика. Цей різновид соціальних діалектів постійно поповнюються новими поняттями. Також важливим є те, що перевага віддається іменникам чи віддієслівним іменникам, що говорить про перевагу номінації об'єктів, а не дій чи ознак. Наведені у роботі жаргонізми використовуються здебільшого для опису реалій життя працівників сфери цивільного захисту в образній, зниженій, гумористичній формі часто суржилом, оскільки ми живемо у Східному регіоні України. Деякі жаргонізми типу *начкар*, *штани*, *рак* тощо є інтернаціональними.

У статті ми виділи сім лексико-семантичних груп, за якими згрупували увесь зібраний лексичний матеріал під час опитування пожежних-рятувальників віком від 17 до 60 років, а саме: «Працівники пожежних служб чи курсанти», «Будівлі чи приміщення пожежної частини», «Одиниці автопарку пожежної частини», «Спеціальні знаряддя пожежогасіння», «Жертви пожежі», «Елементи спеціального одягу чи інших побутових речей».

Під час аналізу представлених у роботі лексико-семантичних груп ми дійшли висновків, що найбільш частотними є такі способи творення професійних жаргонізмів працівників сфери цивільного захисту, як: лексико-семантичний, афіксальний (суфіксальний, префіксальний, префіксально-

суфіксальний) та безафіксний, аббревіація й використання фразеологізмів, оскільки пожежні-рятувальники прагнуть спростити професійне мовлення для кращого порозуміння з колегами, а також насичують своє мовлення гумористичним відтінком, часом використовуючи сарказм та іронію. Продуктивним під час творення професійних жаргонізмів сфери цивільного захисту залишається й метафоричне переосмислення семантики слів літературної мови та нарощення нових відтінків значень.

Відзначимо також, що український професійний жаргон пожежних-рятувальників є оригінальним самобутнім пластом сучасної української мови як лексичної системи, який заслуговує на подальше дослідження, зокрема в аспекті вивчення словотвору.

Література:

1. Внутренний сленг. Forum 101. Взято з <http://service01.3bb.ru/viewtopic.php?id=585>.
2. Глазова, О. Жаргон і сленг: як ставитись до них словеснику? Взято з http://elibrary.kubg.edu.ua/2651/1/O_Glazova_MD_9_IPPO.pdf.
3. Масенко, Л. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір. Взято з <http://varnak.ueuo.com/lmasenko.html>.
4. Никитина, Т. (2009). Новые русские жаргоны в современных парадигмах лингвистики. Субстандартные варианты славянских языков. Heidelberg Publikationenzur Slavistik, 17, 133-149.
5. Николів, І. Сленг та суміжні з ними поняття з погляду хорватських та українських лінгвістів. Взято з <http://litmisto.org.ua/?p=8866>.
6. Николів, І. (2011). Сленг та інші соціальні діалекти у працях хорватських лінгвістів. Мова і суспільство, 2, 11-16. Взято з <http://sociolinguistics.lnu.edu.ua/ua/issues/02/02.pdf>.
7. Пожарный сленг. Взято з http://vk.com/topic-31039380_25592024.
8. Смирнова, М., Канна, В. (2016). Особливості перекладу аргю з англійської мови українською (на матеріалі текстів кримінального фільму ХХ століття). Закарпатські філол. студії, 4 (1), 69-72. Взято з http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/4/part_1/16.pdf.
9. Ставицька, Л. (2005). Аргю, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. Київ: Критика.
10. Ставицька, Л. (2001). Проблеми вивчення жаргонної лексики: Соціолінгвістичний аспект. Українська мова, 1, 55-68.
11. Ставицька, Л. (2008). Українська мова без табу. Київ: Критика.
12. Старова, О. (2016). Професійний жаргон пожежників у сучасній англійській мові: семантика, способи творення й особливості перекладу. Актуальні проблеми філології та перекладознавства, 10, 89-93. Взято з http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/2319/1/Starova%20O._Firemen%20jargon%20in%20modern%20English.pdf.
13. Старова, О. (2017). Професійний жаргон працівників сфери цивільного захисту в сучасній англійській мові: способи творення, Матер. міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених «Проблеми та перспективи забезпечення цивільного захисту» Харків НУЦЗУ. Взято з http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/5856/1/Starova%20O._Professional%20jargon%20of%20workers%20in%20the%20field%20of%20civil%20protection_ways%20of%20derivation.pdf.